

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ЩОДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ПЕРШИЙ ПОГЛЯД НА НЕДОЛІКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Успіх проголошеної у 2015 Стратегії реформи судоустрою в Україні в більшій мірі залежить від того, наскільки якісними та виваженими будуть зміни саме до Основного Закону держави. Вже у червні 2016 року парламентом було прийнято зміни до Конституції України щодо правосуддя. Мова йде про змістовну та організаційну перебудову однієї із трьох гілок державної влади, при чому якість функціонування механізму держави та стандарту прав людини в Україні, в першу чергу залежить саме від ефективності реалізації судової влади в Україні.

Практика здійснення правосуддя та реалізації права громадян на судовий захист своїх прав свідчить про ряд проблем в цій сфері. Автором охарактеризовано, ключові новели Основного Закону України щодо правосуддя, пропонуються удосконалені редакції ч. 2 ст. 124 та ч. 3 ст. 125 Конституції України.

Кулик Т.О. Конституционная реформа правосудия в Украине: первый взгляд на недостатки и преимущества

Успех провозглашенной в 2015 Стратегии реформы судоустройства в Украине в большей степени зависит от того, насколько качественными и взвешенными будут изменения именно в Основной Закон государства. Уже в июне 2016 года парламентом были приняты изменения к Конституции Украины относительно правосудия. Речь идет о содержательной и организационной перестройке одной из трех ветвей государственной власти, причем качество функционирования механизма государства и гарантия стандарта прав человека в Украине, в первую очередь зависит именно от эффективности реализации судебной власти в Украине.

Практика осуществления правосудия и реализации права граждан на судебную защиту своих прав, свидетельствует о ряде проблем в этой сфере. Автором охарактеризованы, ключевые новеллы Основного Закона Украины относительно правосудия, предлагаются усовершенствованные редакции ч. 2 ст. 124 и ч. 3 ст. 125 Конституции Украины.

Kulyk T.O.: First look at the disadvantages and advantages of justice reform in Ukraine

Strategy of judiciary reform in Ukraine proclaimed in 2015, can be successful when changes to The Basic Law of Ukraine are qualitative and well weighted. In June 2016 Parliament adopted changes to the Constitution of Ukraine regarding justice. This is a substantive and organizational restructuring of one of the three branches of state power, whereby the quality of the functioning of the state and human rights standards guarantee in Ukraine, first of all depends on the efficiency of implementation of judicial power in Ukraine.

The practice of justice and the exercising of right for judicial protection of rights indicate a number of problems in this area. The author characterizes the key novelties of the Basic Law of Ukraine regarding justice, offer to improve wording of Art. 124, p. 2 and Art. 125, p. 3 of the Constitution of Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Науковці конституціоналісти питанням організації здійснення судової влади в Україні на нашу думку приділяють недостатньо уваги. При цьому практика здійснення правосуддя та реалізації права громадян на судовий захист своїх прав свідчить про ряд проблем в цій сфері, і саме вчені в першу чергу мають запропонувати шляхи їх вирішення.

Ст. 55 Конституції України встановлює, зокрема, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Вже Розділ VIII Конституції присвячений «Правосуддю» містить норми, які закладають основи здійснення судової влади в Україні. Закріплено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч. 4 ст. 129 Конституції України).

Аналіз основних досліджень та публікацій. Різні засадничі, організаційні та функціональні аспекти судової влади в Україні розглянуті у роботах вчених М. Василич, В. Колух, О. Кравченко, М. Мазур, М. Савчин, В. Скомороха, С. Штогун та інших, при цьому в більшій мірі конституціоналісти присвячують свої дослідження єдиному органу конституційної юрисдикції, а

тому здійснення судової влади, правосуддя, функціонування судової системи залишаються поза увагою і потребують конституційно-правового аналізу. Єдиного концептуального підходу з позиції науки конституційного права, щодо правосуддя в Україні досі не вироблено.

Мета статті – дослідити основні положення конституційної реформи, щодо правосуддя в Україні 2016 року, виявити недоліки та переваги.

Виклад основного матеріалу. О. Скакун розрізняє поняття судової влади, судочинства та правосуддя. На думку автора, судова влада - незалежна галузь (гілка) державної влади, що володіє виключним правом здійснювати правосуддя, ухвалювати рішення у процесі судочинства та доводити їх до виконання. Судочинство - це процесуальна форма здійснення правосуддя; установлений законом порядок розгляду і вирішення справ судами; правова форма реалізації судової влади. Правосуддя - це форма захисту права судовою владою, що виражається в справедливому (доброякісному) розгляді і вирішенні судом цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також економічних спорів з метою встановлення істини, чим забезпечується охорона прав і законних інтересів громадян, організацій, суспільства і держави [2, с. 176].

С. Штогун у своєму дисертаційному дослідженні присвяченому правовим проблемам організації та функціонування місцевих загальних судів в Україні, також розглядає зміст поняття судової влади, в першу чергу через функціональний аспект. Він виділяє «крім функцій правосуддя та контролю, такі функції судової влади, як дозвільну організаційну, кадрову, інформаційно-статистичну, роз'яснюочу, обрання міри запобіжного заходу у вигляді арешту, функцію звільнення від покарання і направлення для відбуття покарання, функцію звернення до виконання судових рішень і контроль за їх виконанням», та робить висновок про можливість отримання судовою владою нових функцій у відповідності до ступеня демократичного розвитку суспільства так і позбавлення судової влади від невластивих їй функцій [3, с. 4-5].

М. Василевич, в свою чергу, розглядала теорію та практику реалізації конституційно-правових гарантій незалежності судової влади. Під такими гарантіями автор розуміє сукупність передбачених конституційним законодавством правових умов, засобів та способів, реалізація яких унеможливорює вплив на суддю з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, громадян та їх об'єднань з метою забезпечення здійснення правосуддя неупередженим, об'єктивним і справедливим судом [4, с. 4].

Саме поняття судової влади визначено автором, як незалежної та самостійної гілки державної влади, що представлена системою судів, суддів й органів, які забезпечують їх діяльність, та наділена державно-владними повноваженнями для здійснення управління в суспільстві з метою реалізації завдань і функцій держави у сфері правосуддя та судового контролю, що реалізуються в чітко встановленій процесуальній формі [4, с. 4].

Цікаво те, що М. Василевич присвятивши свою роботу конституційно-правовим гарантіям судової влади, завданням яких є в першу чергу забезпечення здійснення правосуддя неупередженим, об'єктивним і справедливим судом, більшу увагу приділяє пошуку шляхів запобігання суддівському свавілля, та посилення впливу громадян на контроль за їх діяльністю. Так, вона зазначає, що в основі відповідальності судді перед громадянином повинна лежати, насамперед, можливість оскарження рішення в апеляційній, а потім у касаційній інстанціях, пропонує законодавчо закріпити положення про необхідність безпосереднього звернення громадян до кваліфікаційних комісій з приводу протиправної поведінки судді; та внести зміни та доповнень до частини третьої статті 126 Конституції України щодо припинення імунітету судді в разі затримання на місці вчинення злочину [4, с. 12].

Вважаємо дані пропозиції безумовно слушними, але саму проблему забезпечення дійсної незалежності судової гілки влади, створення механізму здійснення правосуддя спрямованого на захист та відновлення законних прав, свобод та інтересів людини і громадянина в Україні не вирішеною.

Функціональний аспект судової системи України, практика здійснення правосуддя не відповідає конституційному положенню про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55), оскільки і професійні правознавці, що займаються юридичною практикою і громадяни сприймають можливість звернення до суду із позовною заявою, в більшості випадків, як спосіб «вирішення питань», і на меті мають не відновлення та захист своїх порушених прав, а отримання матеріальної вигоди (легалізація незаконної власності – наприклад, визнання права власності на самочинне будівництво, визнання факту проживання зі спадкодавцем однією сім'єю, з метою заволодіння майном в дійсності самотньої особи, тощо).

Події державно-політичного життя Української держави останніх років, гостро поставили питання про проведення в першу чергу конституційних реформ. Так, 2 червня 2016 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», розробники даного Закону визначають, що метою запропонованих змін є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Засобами досягнення цієї мети є утвердження незалежності судової влади, зокрема, шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу. Прийняття законопроекту має сприяти реалізації повномасштабної судової реформи та оновленню суддівського корпусу відповідно до суспільних очікувань і згідно з європейськими стандартами, відновленню довіри громадян до судової гілки влади, а також забезпеченню належного функціонування прокуратури, адвокатури та системи виконання судових рішень [5].

Серед новел запроваджених даним Законом нашої уваги в першу чергу заслуговує положення «нової» ч. 2 ст. 124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення». Так, на думку розробників цього нормативно-правового акту чинна норма частини другої статті 124 Конституції України передбачає, що «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» є недосконалою та створює ризики розширювального його тлумачення, що призводить до штучної абсолютизації цього принципу, його викривленого розуміння, виконання судами не притаманних їм функцій, включаючи в деяких випадках функції інших органів державної влади [5].

Зауважимо, що Конституційним Судом України ще у 1997 році було дано тлумачення ч. 1 ст. 55 Конституції України, яку треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене. Ч. 2 ст. 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [6].

При цьому, право на справедливий суд, закріплене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (ст. 6) наповнене наступним змістом: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...» [7], розробники розглядуваного Закону функцією суду вважають розгляд і вирішення юридичних конфліктів, тобто – юридичних спорів.

Ми погоджуємося із цією позицією, і також вважаємо, що формулювання про поширення юрисдикції судів на всіх правовідносини, що виникають у державі не відображає змісту даного поняття. Тому що судова влада є гілкою влади, що здійснює правосуддя – дана функція в першу чергу передбачає вирішення конфліктів, тобто юридичних спорів між суб'єктами правовідносин та притягнення осіб, які порушили суспільний порядок та безпеку, шляхом вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення до відповідної юридичної відповідальності.

Але ми вбачаємо певне не доопрацювання змісту поняття юрисдикції судів в Україні, оскільки ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8] передбачає, судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені 186 нормами статей цього Кодексу, та справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років. Крім того, ст. 221-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за неповагу до суду, відповідні справи про адміністративне правопорушення розглядають місцеві господарські та адміністративні суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України.

Розуміння юрисдикції судів в Україні має охоплювати цю категорію справ, тому ми вважаємо, що ч. 2 ст. 124 Конституції України має бути викладена у такій редакції: «Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне та адміністративне обвинувачення».

В. Колюх критикуючи дані зміни до Конституції України, зазначає що запровадження чотириланкової системи судоустрою в Україні є надмірним, тому що така система притаманна державним із федеративним державним устроєм, а не унітарним. Він вбачає, що триланкова система, у якій Верховному суду відводиться роль суду касаційної інстанції, який переглядає в процесуальному порядку ті судові рішення, що вже набрали чинності, виправляючи серйозні, фундаментальні помилки судів нижчих інстанцій у правозастосуванні [9, с. 44]. Із цієї позицією ми погоджуємося, тим більше, що створена у 2010 році додаткова ланка – вищі спеціалізовані суди, та позбавлення Верховного Суду України повноважень касаційної інстанції, шляхом прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року, виглядала і була за змістом політичним кроком новообраного у 2010 році Президента. Ми переконані, що основні нормативні положення, щодо системи судоустрою мають бути визначені на рівні Конституції України. У чинній редакції Конституції України, після внесення до неї змін щодо правосуддя визначено, зокрема, те, що суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України [1]. Ми вважаємо необхідним, з метою уникнення в подальшому політичних спекуляцій, викласти ч. 3 ст. 125 Конституції України у наступній редакції: Систему судоустрою в Україні складають: місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд. Найвищим судом у системі судоустрою України є Верховний Суд.»

Ще один важливий момент, що В. Колюх піддає критиці це запровадження, внаслідок прийняття змін до Конституції України щодо правосуддя, монополії на представництво інтересів особи в суді виключно адвокатами.

Право на справедливий суд, закріплене ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, включає право особи захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Діючий на сьогодні Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року, дає визначення адвоката, як фізичної особи, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом, про цьому адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту [10].

На офіційному сайті територіального управління Міністерства юстиції України у статті під назвою «Професія юриста та її роль у правовому житті суспільства» зазначено, що юрист – це професіонал, який має фундаментальні та спеціальні правові знання, глибоко переконаний у винятковому призначенні права і законності для суспільства, кваліфіковано користується юридичним інструментарієм при розв'язанні юридичних проблем в ім'я захисту прав і законних інтересів громадян [11].

Порушення прав і свобод людини і громадянина, нажаль трапляється у всіх сферах суспільного життя, навіть в таких особистих сферах як сімейне життя, часто відносини між членами сім'ї заходять у правове поле та стають правовідносинами, що обумовлює багатоаспектність професії юриста. Адвокатська діяльність є лише однією із сфер діяльності юриста, при цьому думка, що тільки особа, яка має статус адвоката може здійснювати представництво сторін в судовому процесі є хибною, оскільки освітні програми для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» включають обов'язкове вивчення кримінального, цивільного, господарського, адміністративного процесів, та спрямовані на формування знань, умінь та навичок представника сторін судових процесів.

Новели, щодо призначення суддів також мають певні застереження. Так, ст. 128 Конституції України визначає, що призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. У ст. 131 Основного Закону, зокрема йдеться про те, що Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятих - обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох - призначає Президент України, двох - обирає Верховна Рада України, двох - обирає з'їзд адвокатів України, двох - обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох - обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Так, Вища рада правосуддя буде складатися з 10 суддів, обраних з'їздом суддів, які призначені Президентом, двох членів призначає Президент, тобто можна підозрювати, що 12 членів матимуть певний зв'язок з главою держави, і ймовірно лобюватимуть його політичні інтереси.

Отже, конституційна реформа щодо правосуддя, хоча і була кроком необхідним, має ряд недоліків та залишає правові засоби, впливу на здійснення правосуддя в Україні, шляхом внесення змін до законів України, через можливість широкого тлумачення змісту статей Конституції в принципових питаннях. Часто оперативність реформ негативно впливає на їх якість, так пропозиції викладені нами, щодо змісту поняття юрисдикції судів та системи судоустрою, могли б бути відомі та враховані розробниками Проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), ще до його прийняття.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : чинне законодавство станом на 3 берез. 2014 р. : (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2014. – 64 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави та права : Підручник. – 3-тє видання. – К.:Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.
3. Штогун С.Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2004. – 20 с.
4. Василевич М. В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. В. Василевич ; Нац. акад. внутр. справ. — К., 2010. — 16 с.
5. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 25.11.2015 № 3524 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси [...] Конституційний Суд; Рішення від 25.12.1997 № 9-зп // Офіційний вісник України. – 1998. - № 1. – стор. 169, стаття 25, код акту 4621/1998.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. – 1998. - № 13, / № 32 від 23.08.2006 /, стор. 270.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон, кодекс Верховна Рада УРСР від 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. - № 51. – Ст. 1122.
9. Колюх В. Проблеми судової реформи в контексті конституційних змін в Україні / В. Колюх // Громадсько-політичне і теоретичне видання Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2016. - № 9-10 (413-414). – С. 42-46.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липн. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. - № 27. – стор. 1438, Ст. 282.
11. Блізніченко Є.С. Професія юриста та її роль у правовому житті суспільства / Цюрупинське районне управління юстиції Херсонської області [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.curupinsk.just.ks.ua/pravova-robota-ta-osvita/profesiya-yurista-ta-yiyi-rol-u-pravovomu-zhitti.html>.